

PSK POBEDA

VELIKI PUT: PLANINE TURSKE ARARAT I KAČKARDAG

16. jula – 1. avgusta 2021.

Vođa puta: Vladislav Matković

Plan puta: Beograd – Ankara – jezero Tuz – Kapadokija, Goreme – jezero Tortum – Jusufeli – Kačkardag – Ani – Dogubajazit – Ararat – jezero Van – Bolu – Istanbul – Beograd

Foto-izveštaj: <https://photos.app.goo.gl/8AaNQGuMcWyXgGeE8>

Dnevnički izveštaj

16–17. jul

Na veliki put na Ararat krećemo u gotovo mitskoj atmosferi velikog pljuska iako su danima pre toga bile visoke temperature i sparine. A bogami i sa zakašnjenjem od preko sat vremena jer se nismo mogli svi na vreme okupiti. Vlada je (naš vodič i predsednik Kluba, Vladislav Matković) zbog toga vrlo ljut, jer ko može znati šta nas čeka na graničnim prelazima i hoće li nas primiti na noćenje ako dođemo prekasno u Ankaru, naše prvo odredište? A i mi koji smo na vreme stigli, i oni koji nas ispraćaju, svi smo nestrpljivi pošto je veliki put pred nama, i on neće više da čeka. Pljusak nas je pratio kroz Srbiju, kroz noć, ali kad oko 1 čas iza ponoći uđemo u Bugarsku, kiše nema.

17. jul

Zvuk cvrčaka objavljuje dolazak na Mediteran, a kada pejsaž s poljima i visokim jablanovima zamene soliteri, znamo da zaobilazimo najveći grad u ovom delu sveta, Istanbul. Tu su i vetropark i velike zastave Republike Turske. Mi idemo ka **Ankari**, glavnom gradu Turske, udaljenom od našeg glavnog grada 1400 km. Zato nam je put trajao 25 sati. Usput zovemo naš hotel Buldum da nas čekaju jer (ipak) kasnimo. Stižemo uveče oko pola osam. Hotel nam je u četvrti Ulus, u centru grada (u centru će biti i svi drugi naši smeštaji, jer je to bitno planinarima željnim da detaljno, peripatetički otkrivaju svaku novu sredinu na putu). I sad ne odolevamo nego čim smo se smestili, polazimo u noćno razgledanje: džamija Melike Hatum, spomenik Ataturku zavijen u cerade jer se obnavlja, zgrada Muzeja Turske Republike i Vojnog muzeja sa zbirkom iz XX veka, Fakultet društvenih nauka ankarskog univerziteta, i antički deo grada oko kog su se načičkale čaršijske radnje i restorani, ali je sada sve zaspalo jer je 22 časa. Možemo obići Julijanov stub i zaviriti preko staklenog poda na nekadašnji rimski drum, ukrašen kolonadom. Slojevi zemlje su ga zasuli i zaštitili od propadanja, a sada je delić otkriven i može se naslutiti kako je izgledalo kretanje tim kamenim drumom po nekadašnjoj provincijskog prestonici. Izmešali su se Hadži Bajram džamija (iz ranog XV veka, u stilu Seldžuka ali nepoznatog arhitekta; obnovio ju je mimara Sinan u XVI veku), Hram (tapinagi) Avgusta i Rome, rimsko kupatilo i teatar, zidine starog grada s njihovom novom namenom za žitelje i posetioce Ankare.

Hotel je udoban, tuš prija kao melem, na ulicama je tišina, ali mujezin budi u zoru, a glava bubnji. Ko zna koliko bismo još spavali da nam ne predstoji novi program, pa se pakujemo, stvari smeštamo u prikolicu i minibus. A posle doručka smo kao novi.

18. jul

Pešice idemo u obilazak grada i svega što se naslutilo u noćnoj šetnji. Teatar se renovira, ali je zato izuzetan pogled na tvrđavu i većina nas kreće ka njoj. Odozgo je najbolji pogled na grad, stari deo i mnoge nove četvrti s višespratnicama, zanimljivim arhitektonskim rešenjima i građevinskim izazovima, a i mnogo je gradilišta. Pogled privlači i veliki zabavni park u stilu Diznilenda, sa rekom koja vijuga između vrteški i tobogana; a u daljini je i imponozantan **Mauzolej Ataturka** – Anitkabir, u četvrti Anittepe. Mustafa Kemal Ataturk (Otac nacije), vojskovođa tokom Prvog svetskog rata, bio je prvi predsednika Republike Turske i veliki reformator koji je tursku zemlju preobrazio iz feudalne carevine u demokratsku republiku. Godine 1953. izgrađen je ovaj mauzolej koji nas podseća pomalo na Spomenik neznanom junaku na vrhu Avale zbog neoklasičnog stila, samo dimenzijama prevazilazi Meštrovićev rad.

Neki obilaze Mauzolej, ali se većina opredelila da vidi **Muzej anadolijske civilizacije** s bogatom arheološkom zbirkom i edukativnim pregledom kroz epohe šta se sve događalo i koji su se narodi razvijali ili sukobljavali na ovom tlu. Ako može ukratko: **istorija Anadolije** (Asia Minor, Mala Azija, azijski deo turske države) čuva tragove prvih paleolitskih ljudskih nastambi po pećinama, pa potom mnogo bogatije tragove neolita (smatra se da postoji veza sa našom vinčanskom kulturom), a potom se mogu pratiti kontinuirano sve faze ljudske istorije, od bronzane kulture Hatita hiljadu godina pre nove ere, koje su smenili Akadsko carstvo, Asirsko i Hetitsko. Između IX i VII v.st.e. u istočnoj polovini Anadolije razvija se gvozdена kultura države Urartu. Nama treba da je jedna od najzanimljivijih jer naš put upravo vodi u njihovo središte – planina Ararat (smatra se da je to grčki izgovor imena Urartu) i jezero Van. U zapadnom delu Anadolije šire se grčke države Frigija i Lidija, pa je grčka kultura podjednako prisutna i na tlu današnje Grčke i na tlu Turske. Paralelno se u središnjem delu širi Persija, a Anadolija je podeljena na satrapije kojima vladaju satrapi. U VI v.st.e. jedna satrapija zove se Jermenija; njome vlada dinastija Orontida. Na anadolijskom tlu takođe će se odvijati grčko-persijski ratovi, od V v.st.e. sve dok Aleksandar Veliki u IV v.st.e. ne sruši vladavinu Darija III i uzme upravu nad celom Persijom. Potom će Rimljani proširiti svoju upravu i na Anadoliju, ali tako što će dopustiti lokalnim vladarima upravu. Početkom IV v.n.e, 324. godine, car Konstantin Veliki podigao je novi grad na Bosforu, na mestu malog grada Vizantiona, i odredio da to bude nova prestonica Rimskog carstva, Novi Rim. Rimsko carstvo će se podeliti na Istočno i Zapadno, i kad Zapadno propadne, Istočno će trajati još hiljadu godina, poznato kao Romejsko carstvo, ili Vizantija. Vizantija će ratovati sa susednim Sasanidima (Persija), što će obe carevine iscpsti da lakše podlegnu muslimanskim osvajačima. Konstantinopolj će pasti 1453. godine, a time i Vizantija. Turski narodi konsekvntno razvijaju dve velike dinastije, Seldžučku, prvu tursku dinastiju (od XI veka) koja je postavila osnove današnje Turske, ali je poklekla pod Mongolima, i Osmansku, koja se uzdiže u Anadoliji od XIV veka. Osmansko carstvo vrhunac dostiže u XVII veku, a raspašće se tokom Prvog svetskog rata, 1922, a po okončanju rata sa Grcima, 1923. proglašena je Republika Turska.

*

Pošto se svi okupimo, krećemo put Kapadokije, ali pre toga stajemo na obali **jezera Tuz** (tuz je so na turskom), najvećeg slanog jezera na svetu. Nalazi se na 905 m n.v. u tektonskoj depresiji. Vodu dobija iz dva potoka koja leti presuše, a jezero ne daje vodu. Isparavanje ostavlja debelu pokoricu soli. Zbog ružičaste boje pri zalasku sunca prozvano je i Ružičasto jezero, ali na naše iznenađenje, ono je sve manje i manje jezero, dok belilo pokorice od soli svedoči o novim geološkim promenama koje su izgleda izazvane ljudskim aktivnostima, preteranom upotrebom podzemnih i zemnih voda. Uz nestanak jezerske vode,

smanjuje se i kolonija ružičastih flamingosa, pa je od 2001. ovo područje zaštićeno i sprovodi se pilot projekat hidrološke zaštite. Glavna privredna grana za lokalno stanovništvo je branje i prodaja soli, proizvodnja kozmetičkih preparata na bazi jezerske soli i turizam. Zaista se mnogo sveta sjatilo, ali zbog pandemije, u većini su posetioци iz Turske. Slana ploča na mestima je vlažnija, na mestima izmešana sa zemljom ili se so tako kristalisala da bocka; zna da peče tabane od toplote, negde od kristala, a ponegde iznenadi što je ispod slane barice dublji mulj. Neki hodaju u obući a neki skidaju papuče i bosu hoće da dožive slanoću. Dok gazimo, u nozdrvama osećamo suvoću i blago dezinfekciono dejstvo na kožu i disajne puteve. Ali vreline je glavni utisak i teško onom ko se nije zaštitio na vreme od sunca: ono peče odozgo a so odozdo. Za 2 turske lire možemo isprati so u kupatilu na otvorenom. Iako nam se zbog vrelina u prvi mah učinilo da će nam sat vremena za Tuz biti previše, jezero je ipak nesvakidašnja prirodna pojava i pružilo nam je nezaboravan doživljaj. U okolini ima još takvih mada manjih jezera, ali ih gledamo iz našeg minibusa dok putujemo ka Kapadokiji.

Kapadokija, Zemlja konja, široka je geografska i istorijska oblast koja nema sasvim jasne istorijske granice upravo stoga što ima bogatu istoriju. Geografski, zauzima neravan plato na oko 1000 mnnv, severno od planinskog venca Taurus u centralnom delu Turske. Njen neobičan teren nastao je dejstvom tri vulkana (danas, planine Erdžijes, Hasandag i Goludag) u ranom miocenu, pre 10 miliona godina, i potom erozijom mekih vulkanskih stena od tufa, lahara, pepela, gline, peščara, kao i bazalta i drugih aglomerata. Osim ova tri vulkana, delovali su kasnije i mnogi manji vulkani, kao i reke, među kojima je Kizilirmak (Crvena reka), a stalnoj eroziji doprinose i jaki vetrovi, pa tako nastaju neobični oblici zemlje koji bude maštu. Kapadokija čuva tragove neolitske grnčarije, pa asirske kulture kasnog bronzanog doba, a potom razvijene civilizacije Hetita, Frigijaca, Persijanaca. Kapadokiju pominje rimski naučnik Strabon. Iako je Kapadokija u rimsko doba bila najveća provincija (prostirala se sve do Crnog mora), danas je područje između gradića Nevşehir, Aksaraj, Nigde, Kajseri i Kirşehir.

Prvo nailazimo na mesto Učhisar, poznatije po utvrđenju koje dominira celim krajem i sa svih strana se vidi. Ono će nam nadalje biti orijentir, a privlačno je, da se sa svih strana slika. Ispred utvrđenja je niz suvenirnica, sladoledžije i kafei, a u tom popodnevnom času kad dolazimo, sâm ulaz pretvoren je u pozornicu ispred koje su stolice i stolovi za publiku i počinje muzički program sa voditeljem. Praznični je dan jer je 18. jula Hadž a Bajram će početi 20. jula. Mi se jedva snalazimo da prođemo do ulaza u utvrđenje i onda se penjemo pored minijature galerije slika i etnoproizvoda poluočuvanim-poluimprovizovanim stepeništem do vrha. Pogled puca na sve strane, a mi smo stigli kad se sunce već dobro nagelo ka zapadu pa daje meke senke šumi stubova od tufa. Kao da smo stigli u zemlju Hobita – sve je zaobljeno, u bliskoj sprezi s prirodom, od nje zavisi i na nju liči, iako su na sve strane ljudske intervencije, otvori, ulazi, zidići...

Nastavljamo do našeg hotela Kepez u turistički najrazvijenijem mestu u Kapadokiji, **Göreme**. Hotel je na tri nivoa, nejednakih strmih stepenika, ispred njega su parkirani američki oldtajmeri pink boje, zgodni za slikanje. Hotel nije spolja reprezentativan ali zato svaka soba ima kupatilce i imamo zajedničku veliku krovnu terasu s izvrsnim pogledom na Goreme i okolinu: uveče uživamo uz pivo i lubenicu u osvetljenim bajkolikim „dimnjacima“ a u zoru gledamo kako se pomaljaju prvi baloni nad gradićem, dok ne preplave celo nebo. Doduše, ovog leta ih je manje no inače jer je i turista manje, uglavnom su zbog još uvek aktuelne epidemije Turci glavni posetioци. Pa ipak, baloni toliko pristaju pejsažu kao da su tu oduvek lebdeli sa izlaskom sunca, premda su kapadokijska turistička tradicija od devedesetih godina XX veka.

19. jul

U šest sati, neki polaze u ranojutarnju šetnju na obližnje uzvišenje da posmatraju balone, a nas nekoliko odlučujemo se za 8 km dugu polukružnu akciju u Dolinu ljubavi. I mi usput gledamo balone, ali i sve neobičnije predele, gde tu i tamo postoje pastirska skloništa uz mirne pse ovčare, izmešana stada ovaca i koza, žbunasto rastinje i podivljala vinova loza. Iznenadimo se kad u pustom predelu naiđemo na drveće. Ono je u dolini kojom slabo teče potok i daje svežinu. Prolazimo kroz tunele, preraste, divimo se liticama u kojima je neko izdubio sklonište, ali je za nas ulaz tajna. Mi pratimo deo velikog treka po kom će se u oktobru 2021. održati ultramaraton, mada staza nije još obeležena. Stižemo do oboda mesta Goreme i tu se spajamo s ostatkom grupe.

Idemo minibusom do Selimea, jednako okruženim bajkolikim dimnjacima, ali na stenovitim padinama nalaze se ostaci **katedrale Selime** (ime potiče od seldžučkog sultana Selima, čija se grobnica nalazi s druge strane puta). Oko manastira i crkve je utvrđenje i druge zgrade za stalan boravak: kuhinja, vinarija, dnevne i spavaće sobe. Katedrala je u obliku bazilike, ali za razliku od svih drugih bogomolja izvan Kapadokije, kapadokijske nisu ozidane nego uklesane u stenu – arhitektura koja nije nastala dodavanjem nego oduzimanjem od stene. Zbog toga imaju ventilacione dimnjake. Malo je ostalo od fresaka, mogu se tek naslutiti konture Tajne večere u apsidi. Opstala je polukolonada s obe strane broda i galerija. Sa osmatračnice pruža se pogled na celu dolinu. Od Selimea počinje dolina Ihlara i mi krećemo ka njoj.

Sredina je dana i vrelo je. Grupa se deli na one koji će pešačiti od **Belisirme** i one koje će minibus dovesti na drugi kraj, da vide završne manastire. Dolina je ukupno duga 14 km, i zapravo je kanjon dubok 100 do 150 m, kroz koji teče reka Melendiz. Mi ne pešačimo celom dužinom Ihlare, nego oko pola dužine, sasvim dovoljno da doživimo kapadokijski zeleni raj. Žubor vode, odmorišta u vidu sojenica, s divanima i jastucima, s posebnim ugođajem da se uz lagano piće noge spuste u reku, s drvenim mostovima. Na stazi se susrećemo s mnogim turistima, čini se, iz svih krajeva sveta. Sa staze povremeno skrenemo da bismo se popeli do manastira. Prvi na putu je gruzijski manastir Sv. Đorđe, a ostali su jermenski. Nastajali su između VI i XIII veka.

U **dolini Ihlara** ljudi su ispovedali hrišćanstvo, živeli isposnički, a tu su i sahranjivani. Freske u manastirima mogu biti jednostavne poput onih iz seoskih sredina, u svega nekoliko boja i grubih crteža, ili bogati vizantijski primeri fresko slikarstva, kao u crkvi Agačatli (Pod drvetom) datiranoj IX–XI veka. Tu su još crkve Kokar (IX vek) s jednokrakim krstom na svodu u čijem je centru ruka koja se krsti, simbol Svetog trojstva; Jilanli (Zmija) iz IX veka, u lučnom obliku bureta.

Na putu ka Goremeu zastajemo da posetimo **Kajmakli**, jedan od velikih podzemnih gradova, pravu specifičnost Kapadokije. Smatra se da su u podzemnim gradovima živeli još u bronzano doba Hetiti da bi iz zasede napadali neprijatelje, ali od njihove kulture nije ostalo arheoloških artefakata. Prvi tragovi su iz rimskog doba a najviše ih je iz vizantijskog, V–X veka n.e. Podzemni gradovi najbolje svedoče da je Kapadokija bila mesto utočišta za progonjene, mesto gde je čovek nalazio svoj mir. Grad Kajmakli otvoren je za posetioce 1964. Ime je dobio po selu i citadeli. Seljani i sad koriste tunele kao podrume, magacine ili štale, neposredno iz svojih dvorišta, ali je drevni grad na više od četiri podzemna sprata (samo četiri su otvorena za posetioce). Na prvom nivou su štale i prostor za boravak. Na drugom se nalazi crkva a u blizini su grobovi. Na trećem nivou su ostave i vinarije, kuhinja, kovačnica za topljenje bakra. Postoje visoki ventilacioni otvori. Na nekoliko mesta nailazimo

na velike vodeničke kamenove teške 200-300 kg koji pregrađuju prostor da mogući neprijatelj ne bi dublje prodro. Kamenovima se moglo upravljati samo sa unutrašnje strane. Brojnost magacina na četvrtom nivou govori da su imali šta da čuvaju i da su živeli bezbedno.

Po povratku u Goreme, nas nekoliko iznajmljujemo taksi i polazimo na pešačku turu do **Ružičaste i Crvene doline**. Nismo se dobro opremili – prevideli smo da će rano pasti mrak i pošli smo samo sa jednom čeonom lampom. Umesto da napravimo polukružnu turu, moramo da se iz brda spustimo nazad u ravnicu. Ali u predvečernjim satima to je poligon za trke kvadovima i sitna bela prašina diže se pod nebo. Nema ni daška vetra da je raznese; a i kvadova je previše za taj prostor. Gušimo se od prašine i ponovo zovemo našeg taksistu. Srećom, oni koji iznajmljuju kvadove, imaju pumpe kojima pod visokim pritiskom izduvavaju prašinu sa svake površine, pa se koliko-toliko čistimo i možemo u lep restoran na uzvišenju, po preporuci taksiste. Praznična je atmosfera pa je podno stene na otvorenom napravljena mala scena za svirača na lauti. Hrana je izvrsna, začinjena čorba od sočiva, različiti roštilji, prelive i salate.

20. jul

Prevideli smo da je Bajram i da je Muzej na otvorenom Goreme pre podne zatvoren. Situaciju smo iskoristili da se preko zanimljivog brdovitog predela vratimo do hotela, a onda pošto smo se spakovali, posetili odlično opremljenu prodavnicu planinarske opreme, opremili se za dalji put, minibusom dolazimo ponovo u Muzej. Ovo je jedna od najpoznatijih istorijskih znamenitosti Kapadokije, gde su koncentrisane crkve, pećinski domovi i grobnice. Zidovi su oslikani uglavnom freskama iz XI veka n.e. s obzirom da je dotad okončan ikonoklastički rat. Nekad su to rudimentirani crteži u svedenim bojama, nekad samo kontrast cinober crvene i svetle boje zida kako bi se postigla simulacija da je prostor zidan (a ne uklesan) – kao da su majstori podražavali uzore sa drugih prostora, da su se osećali marginom hrišćanskog sveta. Pa ipak, sv. Vasilije, jedan od kapadokijskih sveštenika iz IV v.n.e. podsticao je podizanje manastira i život u monaškim hrišćanskim zajednicama. Sveti Vasilije jedan je od trojice kapadokijskih svetaca, zajedno sa svojim bratom Grigorijem iz Nisa i Grigorijem iz Nazijana.

Ulazimo i izlazimo u lancu iz crkve u crkvu: crkva Elmali (Jabuka), Svete Varvare, Jilanli (Zmija), Čankli (Sa sandalom), ali se izdvajaju Tamna crkva (Karanlik) i Tokali. Za Tokali stoji da je bogata lokalna porodica dala veliko blago, čak preko 15 kg zlata koje se mešalo sa lapis lazulijem za pravljenje vizantijsko plave boje i zbog čega ove freske blistaju kroz vekove. Tamna crkva opstala je iako (ili možda, zato što) su se u njoj gnezdili golubovi. Kad je skinut sloj naslaga, zablistale su vrlo dobro očuvane originalne boje. Malo je svetla moglo dopreti do njenih zidova pa su te freske jedan od najlepših uzoraka XI-vekovne vizantijske umetnosti.

Napuštamo Muzej na otvorenom Goreme, napuštamo Kapadokiju jer nas čeka dug put, dalje na istok, a sledeća destinacija nam je Jusufeli.

21. jul

Put je dug, i dnevna i noćna vožnja preko dobrog dela Turske. U rano jutro stižemo u sasvim drugačiji krajolik, kao da su narasle, potamnele i izoštrile se kapadokijske stene: sad smo u klisuri reke **Čoruh**, na velikom veštačkom jezeru, Tortum golu. Na reci Čoruh Turska je planirala da podigne čak 13 brana, od kojih će jedna planirana za ovu godinu biti među pet najvećih na svetu: 275 m visoka i proizvodiće 540 mw struje. Postoje kontroverze povodom

podizanja brana jer one utiču na biodiverzitet i čak 15.000 domova, mahom gruzijskih porodica, mora da se preseli, a biće potopljeni i kulturno-istorijski spomenici.

Jusufeli je gradić od gotovo 7.000 stanovnika, ali je jedan poludemontiran grad, grad-rastur. Ono što je oronulo, pušta se da propada, a mnogo šta je već pomeren na višu nadmorsku visinu jer je i Jusufeli jedno od mesta koje će brana potopiti. Naš hotel Barcelona, delom je renoviran, delom propada; nekada je imao bazen, koji je sad ispražnjen. Grupa koja planinari, sprema se za **Kačkardag**, a grupa koja ostaje, samostalno obilazi Jusufeli.

Kačkardag (Dag je planina na turskom) pripada tzv. lancu Pontskih planina koje se uzdižu iznad Crnog mora i sa svojih 3937 mnv najviši je vrh, a sedmi najviši u Turskoj. No, smatra se najlepšom planinom Turske jer obiluje zelenilom i vodama i proglašen je nacionalnim parkom 1994. Ime Kačkar najverovatnije je jermenskog porekla i znači kameni krst, krstasta planina.

Našim minibusom stižemo do planinarskog doma u selu **Olgunlar**, gde će noćiti vozači, a mi se prepakujemo: šatore i ostalu opremu noseće mule, a mi se s malim rančevima penjemo do kampa na 2640 mnv. Toplo je, sunčano, obronci su travnati, zeleni i cvetni, usput je mnogo izvora pitke vode, a nekad se može piti i voda iz brzaka, koje preskačemo. Mule su brže od nas... Prešli smo gotovo 8 km dok smo došli do našeg kampa. Odmah širimo šatore, a neki od nas sad uče kako se šator postavlja. Oni s iskustvom, vizitiraju, pritežu i dodatno ih obezbeđuju. U kampu postoji zidana česma i dva improvizovana toaleta. No, dobro je toaletu obaviti za videla jer neće biti zgodno preskakati potok i kretati se između stena po mraku. Vlažno je i pitamo se hoćemo li uspeti da se popnemo do vrha, jer sutra se očekuju kiša i nevreme.

22. jul

Ustajemo u zoru. Vлага je u vazduhu, a šatori su orošeni. Tačno u 5 h krećemo u akciju. Vrlo brzo, počinje kiša i sve jače pada. Zastajemo da obučemo kabanice. Vetar duva, oko nas su sure stene i srećom nisu klizave. Ipak sporo napredujemo jer kiša i vetar ne posustaju. Neki planinari idu nam u susret – odustali su od uspona. Za dva i po sata prešli smo 3 km, oko 400 m visinske razlike i stigli do jezera Deniz na 3400 mnv, mokri kao miševi. Jezero je pola u magli, ledeno sivo, uz njega su stala samo dva šatora nekih planinara entuzijasta. Tu smo vrlo brzo doneli zajedničku odluku da je mudrije da odustanemo od uspona na vrh. Imamo samo malo vremena da se fotografišemo i vraćamo se nazad. Kačkar nam je poslužio kao visinska priprema za uspon na Ararat. No, kako silazimo, kiša je sve manje neprijatna i u kampu samo rosi. Vlada nas tera da se prvo svi presvučemo u suvo a onda da pakujemo sve stvari. Mokri su i šatori spolja i stvari unutra zbog kondenzacije tokom noći koja nije mogla da ispari iz zatvorenog šatora. Dakle, mokre su mi i vreća i podloga, i kabanica i jakna, i sve što je bilo na meni... Opet se planinari pomažu međusobno pa oni brži i iskusniji priskaču početnicima. Dok silazimo do planinarskog doma, kiše nema, vetar suši šta je spolja i čak nas sunce greje, pa smo se razgalili.

U domu se umivamo, gojzerice zamenjujemo japankama i sandalama i naručujemo po tanjir čorbe od sočiva. Istovremeno su tu svatovi iz susednog sela – došli su da se slikaju uz potok, pa veseli odlaze.

Ali, kad smo mi krenuli uskim planinskim putevima između sela, shvatamo da se svi okupljaju na jednoj poljani na svadbi i imamo prilično problema da se mimoidemo sa gostima koji pristižu sa mnogih strana.

Grupa koja je ostala u Jusufeliju znala je da stižemo mokri i već je organizovala kako da u hotelskim uslovima sušimo opremu. Sve smo stvari raširili okolo bazena – sunce i jak topao vetar do večeri su sve osušili. Nikad više koristi od praznog bazena!

Još jednu svadbu zatičemo u gradu – zahvaljujući njoj, restoran nas je primio pre svatova iako su većinom restorani zatvoreni. Vreme iza Kurban-bajrama je najpoželjnije za venčanja, a sigurno da su ograničenja zbog korone doprinela brojnim venčanjima, pa u svakom mesto nailazimo na svatove.

23. jul

Ustajemo u 7 h, doručujemo u hotelu (turski „švedski sto“ sastoji se uglavnom od jaja, malih viršli ili goveđih parizera, nekoliko vrsta sira, paradajza, krastavca, maslina, maslaca, meda i džema, a često su tu i lubenica i patišpanj). Još uvek žalimo što se nismo uspeli popeti na vrh Kačkar, pa proveravamo vremensku prognozu. Utešno, loše vreme i dalje traje, a mi moramo dalje na put, ka Dogubajazitu na krajnjem istoku zemlje.

Iako su naš minibus i prikolica novi, desio nam se mali peh: probušena je guma na točku prikolice. Na pumpi nas upućuju na vulkanizera u blizini. Zaista, ima nekoliko vulkanizerskih radnji i uz njih se prodaje i pivo. Vlada ipak ne dozvoljava da se zadržavamo duže no što popravka traje te ni ne izlazimo iz vozila.

Dugim, ravnim pustim putem stižemo u drevni grad **Ani**, srednjovekovnu prestonicu Jermenije. Kanjon reke Aras razdvaja nas od Jermenije. (Ova reka je granica između Turske, Jermenije, Azerbejdžana, Irana. Nije plovna ali je bitna za navodnjavanje polja podno Kavkaza.) Nad muzejskim kompleksom Ani viori se turska zastava a na jednom od brda preko puta vidi se jermenska zastava. No, ove dve države nisu u dobrosusedskim odnosima. U muzejskom kompleksu vrvi od ljudi. Nekoliko minuta čekamo na suncu da platimo ulaznice, a i za obilazak se treba dobro zaštititi od sunca koje peče. UNESCO je 2016. proglasio ostatke grada Ani svetskom kulturnom baštinom.

Ani je grad 1001 crkve, jer je jermenska država jedna od prvih kraljevina koja je primila hrišćanstvo (oko 300. godine). Njegov značaj i vrhunac su bili u X i XI veku kad je državu vodila dinastija Bagratid, koja ga je pretvorila u glavi grad. Bio je kosmopolitski grad na Putu svile, između Kaspijskog i Crnog mora, zasipan bogatstvom, sa oko 100.000 stanovnika, pa ne treba da čudi da su ulagali u crkve. One se i arhitektonskim i likovnim stilom razlikuju od crkava koje poznajemo. Za zidanje je korišćen lokalni bazalt, kamen crne, oker i najčešće crvene boje. (Tek u susretu sa Anijem postaje mi očito ime našeg Beograda.) U XI veku zauzeli su ga Seldžuci, pa je i jedna džamija sačuvana u centru. Prelazio je iz njihovih u mongolske ruke, pa u gruzijske (Gruzini dižu crkvu Sv. Đorđa), dok nije integrisan u Osmansko carstvo u XVI veku. Jak zemljotres 1319. godine znatno je urušio građevine, i on je do XVI v. postao grad duhova. Prva arheološka istraživanja sprovela je carska Rusija pošto je 1878. zauzela Kars i okolinu (tokom Rusko-turskog rata). Mnogo je razbacanog, nagomilanog kamenja, negde su pokriveni, zaštićeni od nepogoda, negde samo čudno nagomilani. Naziru se ulice, gradsko kupatilo, lukovi srušenog mosta (a bilo ih je nekoliko) preko Arasa, tvrđava na najvišoj tački i jaki dvostruki bedemi. Ani je mesto na kom Evropljani treba da promene perspektivu (zaborave svoj evrocentrizam) ako žele da razumeju istoriju čovečanstva. U Aniju su znali da grade, da podižu kupole, dobro su poznavali tehniku fresko slikarstva pa i iz urušenih građevina gledaju lica ktitora i svetitelja. Grad je imao vodovod i kanalizaciju, javno osvetljenje uljanim lampama, primao je i još uvek zrači uticajima Dalekog istoka i Vizantije.

Posle Anija, stalno pogledima tražimo Ararat ali se on još uvek ne vidi. Zato na nebu nekoliko puta ugledamo dugu. Ove duge asociraju na biblijsku dugu, znak saveza između Boga i Noja, da Bog neće uništiti čovečanstvo. Predveče, stižemo u **Dogubajazit** i smeštamo se u hotel Nuh (Nu je drugi izgovor za Noja, čija se barka zaustavila na padinama Ararata). Noć ovde mnogo ranije pada nego, recimo, u Istanbulu. Dočeka nas je naš glavni lokalni organizator i stari Vladin znanac, Mustafa i zajedno odlazimo u lokalni kurdski restoran na večeru. Na meniju su razne vrste roštilja. U uglu je jedan automat sa česmom i bučka se ajran (mlečni napitak, osoljeno tečno mleko koje najbolje osvežava tokom leti). Oni koji su ranije bili u Dogubajazitu, ne mogu da prepoznaju grad: na sve strane gradilišta, on ubrzano raste u širokoj ravnici. Dogubajazit (Istočni Bajazit) je mlad grad, počeo je da se diže tek 1927. No, nedaleko od njega, vekovima je postojalo utvrđenje još iz doba Urartu, a od XIV veka nosilo je naziv Bajazit. Tokom XIX veka stradao je u rusko-turskim ratovima. Sve se menja pa nema prodavnica koje smo očekivali sa kašmirom. Ima prašine. Ima čudne staromodne odeće u izlozima. I lubenica i dinja na drvenim tezgama po ulici. I mirisnog hleba i đevreka (ekmek, simit) u pekarama, koje kao da rade po ceo dan.

Sobe su trokrevetne, zapravo su apartmani, pa se moramo preraspodeliti ko će s kim da deli sobu. Ponovo se prepakujemo mi koji ćemo se peti na Ararat.

24. jul

Ustajemo u pola sedam, doručujemo na poslednjem spratu hotela s kog se vidi priličan deo grada i u 9 h polazimo ka Araratu lokalnim kombijima koje nam je Mustafa obezbedio, zajedno sa dva vodiča. U jednom se vozimo mi a u drugom su naše pune transportne vreće. Sve što smo mislili da nam ne treba za uspon, ostavili smo u hotelu. Truckamo se i gledamo na Ararat – vrh mu je zavijen u oblake dok smo mi u sve toplijoj ravnici. Ispred nas je aluvijalna ravan puna prašine. Posle sata vožnje stižemo u podnožje planine. Naše vreće preuzimaju konji (po tri nosi jedan konj) i tako se pravi karavan, a mi s jednodnevnim rančevima na leđima krećemo ka prvom baznom kampu. Mustafa Arsin je jedan od prvih Kurda koji je razvio logistiku i organizovao uspone planinara na Ararat, a Vladislav Matković je jedan od prvih vodiča koji je poveo grupu iz Srbije na ovu planinu. Danas ima nekoliko organizatora uspona i svako je zaposeo mali prostor za svoj kamp. Svaki uspon je moguć jedino uz važeće dozvole, koje smo mi pre puta obezbedili.

Kako smo krenuli uzbrdo, susreli smo se s grupom oko dvadeset planinara iz Slovenije i Hrvatske. Kažu da su se popeli na vrh ali da je bilo oblačno i da se ništa nije videlo. Ipak, uspeli su, zadovoljni su. Neobičan je to osećaj – pomalo im zavidimo, pomalo nas trema drži, kako li će nas poslužiti vreme i zdravlje. Od nas dvanaest koji se penjemo, svega troje je bilo na višim vrhovima od Ararata.

Put do baznog kampa nije zahtevan. Jeste vruće ali lokalni vodiči Kurdi, Ibrahim na čelu i Ahmed na začelju, vode laganim pouzdanim korakom. Sve vreme čavrljaju na kurdskom. Engleski ne znaju; mi ne znamo turski. Ipak, kad ljudi hoće da se sporazumeju, oni se razumeju. Učimo i nekoliko reči na kurdskom: *Grigah* je Ararat, *idi idi* – polako, *ružbaš* – dobro jutro. Kurdi su indo-evropski narod persijskog porekla. Nikad nisu ostvarili državu ni svoja nacionalna prava iako se pretpostavlja da ih ima 30–45 miliona na svetu. Najviše ih je u Turskoj, autonomiju su ostvarili u Iraku, ima ih u Iranu, Siriji, Jermeniji. Kurdistan (zemlja Kurda) pominje se prvi put u XI veku u seldžučkim hronikama. Na prostoru na kom se nalazimo, živi oko 6–8 miliona Kurda, dok je veći deo 9–12 miliona rasut širom Turske a najveća koncentracija je u Istanbulu. Do 1991. u Turskoj je bilo zabranjeno pominjati reči Kurdi i kurdski, nego su ih zvali „planinski Turci“.

Nakupovali smo bombone za kurdsku decu koja oko usputnog sela prodaju đinđuve. Ali ovog puta, nema dece, pa bombone malo-malo topimo sami. Pravimo nekoliko pauza dok ne stignemo do prvog baznog kampa na 3350 mnv. Prešli smo preko 8 km za pet sati i savladali 1150 m visinske razlike. Kamp deluje jednostavno. Ili je zaravan pretvorena u prašinu, ili je malo trave na kosini pa će biti klizanja tokom noći. Ugnežden je između bazaltnih crnih stena. Ove stene koje je nekad davno izbacio vulkan, glatkih površina i oštrih ivica, kao da ih je sekla neka silna mašina, preko dana nakupe toplinu sunca i prijatno je nasloniti se na njih. Kroz kamp je provučeno gumeno crevo za vodu koje može da se rastavi pa se tu umivamo i sipamo vodu za kuvanje. U kanistere od 5 l ubacujemo specijalne tablete joda koje će vodu za pola sata pročistiti. U kamenjaru je smešten poljski WC, ograđena ceradama mala metalna konstrukcija i ugrađen emajlirani čučavac, a poliva se vodom iz plastičnih kanistera. Mi nameštamo svoje šatore a lokalni vodiči imaju nešto poput jurte: beli kružni šator s naglašenim vrhom. Centralni šator s napisom Mustafine firme Ararat Expedition, prostran je i visok, nalik na tunel; po sredini je dug sto, okolo plastične hoklice. Ima mesta da se odloži višak stvari. Solarne baterije daju osvetljenje. Vodiči nas odmah po dolasku nutkaju čajem. Jak crni čaj s mirisom bergamota – čini mi se da će mi taj drag miris ostati u sećanju na Ararat. Gostimo se za večeru: supe, konzerve, slanina, kaša od heljde. A onda Vlada vadi usnu harmoniku i svira himnu Pobeđe. „Kada pođeš na put u planinu...“ On zna još nekoliko melodija, ali pitamo Ibrahima da nam pusti kurdsku muziku. Noć je vedra, mesec pun, raste upravo kad smo pošli na spavanje, a rano ležemo jer nas čeka novi uspon.

25. jul

Posle doručka, u 9 h krećemo ka Ledenom kampu na 4200 mnv. Toplo je ali zbog sunca i jačeg vetra, dobro je imati dug rukav. Ovaj kamp je znatno skromniji od prethodnog: čini nam se da ima više ljudi, da se teško razmimoilazimo, a stene nam daju manje prostora. Ostavljamo najveći prostor za najveći šator za tročlanu porodicu i smeštamo se kako umemo. Vetar je silan i lako obori sve što postavimo. Kamenjem učvršćujem suknjicu šatora dok zamišljam kako me vetar tokom noći možda prevrne, odnese niz planinu. Kakve misli! A šatori su nam na malom ravnom ispustu, tek tolikom da kad izbacim noge, one vise. Ispod, negde daleko, u ravnici, svetli Dogubajazit kao Las Vegas. Gledano od vrha ka nizini, sleva vijuga svetlo i to je granica s Iranom. Istočnije od Malog Ararata, ali se ne vidi, granica je s Azerbejdžanom. A na sever, s onu stranu Ararata, Jermenija. Takva divljina a tako frekventna ljudska istorija stradanja i nepravdi.

Rano ležemo jer je dogovor da ustanemo iza ponoći i krenemo u dva.

26. jul

Hladno je i oblačimo sve toplo što smo pripremili – duple rukavice, vunene kape, gorteks jakne ili skijaške jakne, čvrste gojzerice, tu su štapovi, a u rancu dereze. Neophodne su nam čeone lampe, naočare, štitnici za lice. Okupili smo se u centralnom šatoru, mnogo manjem od prethodnog (prvi kamp je bio pravi luksuz u odnosu na Ledeni). Jedva da ima gde da se sedne, što po hoklicama, što po kamenju, a umesto stola postavljene su prevrnute kartonske kutije. Koliko ko može, nešto pojede i popije čaja a u termos bocama svako nosi čaj za uspon. Grupna slika za uspomenu i krećemo.

No, javljaju se prvi problemi: nekom suze oči od silne prašine i vetra i naočare ne pomažu, nekom je zima, a nekom je muka i boli ga glava. Šta da radimo a prešli smo svega oko 200 m visinske razlike? Ibrahimu se ne sviđa što zastajkujemo i on traži da se vrati u kamp onaj ko ne može da ide. Mi smo protiv toga, zatežemo, tražimo još malo vremena za

pauzu i odlažemo odluku. U početku ne znamo da li je u pitanju visinska bolest ili pokvaren stomak. Ispostaviće se da je njih nekoliko pokvarilo stomak vodom. Ipak su se svi konsolidovali i kao homogena grupa nastavljamo da se penjemo. U jednom času primećuje se da sviće s desne strane. Ali nešto manje svetla probija se i sleva jer smo već prilično visoko. I još uvek u leđa nam sija i osvetljava put pun mesec. Svitanje je pitanje trenutka i kad se osvrnemo u smeru Dogubajazita, ugledamo impresivnu trouglastu senku Ararata kako pada preko zemlje i neba i prevršuje jedan sferni nivo. Sa suncem jača vetar, ali je nebo vedro. Mi napredujemo ka glečeru, koji ovog leta pokriva svega oko 200 m visinske razlike pred vrh. Ledeno je, -7° C. A treba namestiti dereze. Uspevamo i napredujemo dalje preko glečera, jedne duge padine, prevoja, nove kosine, nikad kraja. Tek, u jednom času, shvatimo da smo na vrhu i u radosti se grlimo i čestitamo i zahvaljujemo, i našim vodičima i našim drugarima u grupi, i svima i svemu što nas je bodrilo da se penjemo do vrha. Prešli smo oko 1000 m visinske razlike, oko 6 km. Popeli smo se na **5156 m** (po nekima, 5137 m) malo pre osam ujutru. A na vrhu vetar duva 70 km na čas, tako da se jedva može stajati. Pokušavamo da razvijemo zastavu kluba Pobeda i državnu zastavu Srbije da se slikamo, a drugari iz Tuzle svoje zastave PD Konjuh i BiH, ali vetar ne da, na slikama delujemo smušeno. Sve što je zabeleženo, traži da se opisno dopuni. Vrlo kratko ostajemo na vrhu i spuštamo se istim putem nazad. Radost radost radost.

Na ledenom prevoju još uvek silno duva a jedna usamljena ptica, kao zalutala, pokušava da se održi u vazduhu. Izgleda da su je vazdušne struje tu dovele mimo njene namere. Srećom, nismo kao ona. Naša grupa šarolikog uzrasta, u kojoj je razlika između namlađeg i najstarijeg člana bila pola veka, a i šarolikog planinarskog iskustva, u svemu je bila homogena i složna. To je poseban blagoslov.

Spuštamo se do Ledenog kampa. Postepeno duž puta skidamo sa sebe toplu odeću: silazimo na toplije izohipse a sunce raste. Kad smo stigli, iz neba se ponovo izvila duga. Imamo malo vremena da predahnemo i onda pakujemo svu opremu i stavljamo je na konje, a mi nastavljamo spust još oko 1000 m visinske razlike, do Baznog kampa. Kao da smo prošli sva godišnja doba u jednom danu. Popodne je, već postaje sveže. Opet se razmeštamo gde će ko noćiti u šatoru. U međuvremenu je nastao problem sa vodom i nema creva kroz kamp. Idemo do susednog kampa udaljenog oko 200 m, da se umijemo i naspemo vode za piće. Nevažno, mi smo se popeli na vrh. San je lekovit, ali ujutru primećujem da mi je donja usna natekla, verovatno izgorela od sunca. Ne sme se nijedan deo tela prepustiti slučaju kad se boravi u ekstremnim uslovima.

27. jul

Tehničke planinarske cipele zamenjujemo običnim i spuštamo se u podnožje Ararata, gde nas čekaju naši kombiji. Usput susrećemo mnogo više organizovanih grupa planinara iz različitih krajeva Evrope i Irana koji nameravaju da se popnu na Ararat. Sad je obrnuta pozicija: mi smo rasterećeni i zadovoljni što nam je vreme bilo naklonjeno. Onda kreće naš pustinjski reli po neobičnoj ravnici: crna vulkanska prašina, beli brašnasti nanosi nekadašnje poplave, zeleni pojasi retke trave i močvarnog bilja iako je tle suvo, a među njima su krave, požnjevena polja na kojima štrče strnjike ... Sve je to u podnožju Ararata.

U dvorištu našeg hotela dobrodošlicu su nam priredili naši drugari saputnici i Mustafa. Pune im ruke, nude nas hladnim pivom, pidama sa solju i komadima rashlađene lubenice. Mi smo svi prašnjavi poput Indijane Džonsa, ni ne znamo koliko smo se iscrpili, ali je trenutak sveopšteg slavlja. Odmah javljamo i u Beograd, pa se vest pojavila u *Sportskom žurnalu*.

U hotelu smo se uljudili i svi, zajedno s Mustafom, sedamo u naš minibus koji nas vozi iznad Dogubajazita do muzejskog kompleksa **Isakpašin saraj**. Etnološki deo je zatvoren jer smo okasnili; samo na lepom stepeništu vidimo dva para mladenaca. Ali je sam Saraj otvoren i Mustafa nas uvodi u istorijsku priču koja počinje u XVIII veku. Uz carsku palatu Topkapi u Istanbulu, ovo je najlepší dvor iz tzv. epohe lala Osmanskog carstva, period mira i progresa, boljeg upoznavanja s Evropom. Istovremeno, ovo je kulturna baština i ponos kurdskog naroda jer su ga podizale kurdske velmože. Počeo ga je graditi Čolak Abdi paša 1685, ali ga je završio Isak paša 1874, pa je po njemu i prozvan. U arhitekturi dvora preovlađuje seldžučki stil, ali cela građevina nosi persijske, mesopotamske i evropske uticaje. UNESCO ju je stavio na listu svetske kulturne baštine 2000. godine. Kompleks se uzdiže na bregu mada je okružen višim brdima. Sastoji se od visokih bedema, raskošne reljefne kapije, dva predvorja, muških (vojnih) odaja, oružarnice, kuhinje, pekare, svečane dvorane, džamije, kupatila, harema, grobnice, a prema legendi, ima 366 odaja. Prostire se na 760 m². Postojao je centralni sistem grejanja. Krov se tokom vremena urušio i nadograđen je u restauraciji.

U hotelu nas čeka svečana večera a mi koji smo se popeli na vrh Ararata dobijamo sertifikate organizacija Ararat Expeditions i PSK Pobeda. Našem drugom vodiču Ranku Kralju neposredno pred uspon bio je rođendan, pa smo slavlja sastavili i imamo i rođendansku tortu.

28. jul

Posle doručka polazimo minibusom u Mustafinoj režiji na jezero Van.

Stajemo kod izletišta **Muradije**, gde vodopad pravi jezerca i kupalište. Vriska dece u plićacima, mladići u mokrim slepljenim majicama koji pokušavaju da se veru po skliskim stenama, tradicionalno odevene žene koje su sišle samo da se malo osveže, i one koje poziraju uz prštavu vodu. Posle kratkog predaha, nastavljamo put. Od Dogubajazita do Akdamara potrebno je oko tri sata vožnje.

Prolazimo kroz **grad Van** koji je obnovljen posle dva jaka zemljotresa 2011. Grad lepo izgleda. Staro utvrđenje iz IX v. p.n.e. pripada urartskoj kulturi. Grad je bio važno urbano središte Jermenije, ali je posle Oktobarske revolucije, kao i veći deo jermenske teritorije prešao u ruke Turske. Danas je to većinski kurdski grad (sa turskom manjinom) sa oko pola miliona stanovnika, koji ima aerodrom i jak univerzitetski centar. Prolazimo pored univerzitetskog kampusa. Nažalost, nemamo vremena za obilazak grada.

Jezero Van je najveće u Turskoj i drugo po veličini na Srednjem istoku. Voda je slankasta, bazna i pod rukom masna zbog natrijum-karbonata i natrijum-sulfata. U njoj živi samo jedna vrsta šarana, rečne ribe prilagođene slanoj vodi. Jezero je vulkanskog porekla. Prelepe je boje, od duboko plave, preko tirkizne do beličaste. Putujemo novim putem i samo delimično pratimo obalu, ka jugu, do mesta Gevaš. Brodićem stižemo na adu **Akdamar (Ahtamar, jermenski)**, 3 km udaljenu od obale i obilazimo jermensku crkvu, groblje, manastir. Jermenski kralj Gagik I Artsruni odabrao je za svoj dom upravo ovo ostrvo i podigao palatu, pristanište, ulice. Od XII do kraja XIX veka crkva je bila katolikat jermenske apostolske crkve. Poslednji monasi ubijeni su 1915. i od tada je bila napuštena. Sad se jednom godišnje vrši služba u njoj, a tokom cele godine je otvorena kao muzej.

Još jednom nas iznenađuje jermenska arhitektura: to su hrišćanska svetišta starija od većine evropskih (Crkva Svetog krsta podignuta je u X veku), od ružičastog mekog vulkanskog kamena tufa. Spoljni zidovi su ukrašeni narativnim bareljefima starozavetnih tema, a unutrašnjost freskama. U vrtu oko njih je drveće badema.

Spuštamo se kamenim stazama na malu plažu. Kupanje u jezeru posle uspona na Ararat je poseban doživljaj, ali je prijatna i mirna voda blagorodna i onima koji se nisu peli.

U povratku obilazimo Muzej mačaka s jezera Van. To je autohtona vrsta belodlakih maca šarenih očiju – jedno oko im je plavo, drugo žuto ili zeleno; umiljate su naravi. U „muzeju“ se mace baškare, dremaju, pare se, poziraju posmatračima. Damir je ušao s porcijom ribe pa su se sjatile oko njega. U tom trenutku bio je kralj maca.

S Mustafom razrađujemo mogućnosti za nove uspone i zovemo ga u goste u Srbiju. U devet časova polazimo ka gradu Bolu. Predstoji nam duga noćna vožnja.

29. jul

Popodne se smeštamo u hotel u Boluu, a posle popodnevnog odmora, izlazimo u grad i na večeru. Nas nekoliko odabralo je restoran u pešačkoj zoni, nedaleko od hotela. Osoblje je izuzetno ljubazno a hrana ukusna. Pitamo za wi-fi, ali se konobar izvinjava – preko dvesta dana bili su zatvoreni zbog epidemije i morali su otkazati tu uslugu. Na kraju nas časte čajem i kolačem a na listu papira na tacnama ćirilicom su nas pozdravili: *пpијaтнo* i potpisali se Yörem manti „Bolu“.

Iako je Bolu udaljen od crnomorske obale, on odiše otvorenim primorskom duhom. Stanovnika je nešto više od 100.000. Centar grada ima dosta drveća, lepo uređenih parkova, s fontanama, ponosom Bolua, sa spomenicima. Istorijski tragovi vide se u srednjovekovnim kamenim džamijama i zidinama grada (mada je poznato mesto još iz bronzanog doba). Takođe ima lepe, moderno opremljene izloge. No, već sutra putujemo ka pravom megapolisu, Istanbulu.

30. jul

Posle hotelskog doručka, u 9 časova, putujemo ka Istanbulu i stižemo u naš hotel u pola dva popodne. Dogovaramo se za zajednički obilazak od 16 h, posle popodnevnog odmora.

U **Istanbulu** živi 15,5 miliona stanovnika, a nekoliko miliona ljudi još svakodnevno ulazi u grad, što poslom što turistički. Nema mnogo gradova koji se protežu u širinu koliko Istanbul (5.343 km²) ali je jedinstven grad koji izlazi na dva kontinenta, i tri mora: Crno, Mramorno i Egejsko, što ga čini moćnim i strateški i kulturno. Za mnoge je to najlepší grad sveta. Podigao ga je na mestu grčkog gradića Vizantiona rimski car Konstantin, po kom je nazvan Konstantinopolj, 11. maja 330. godine n.e. Tad je imao pola miliona stanovnika na 6 km². Zidine su proširene za vreme cara Teodosija 404–413. Život grada je neprekinut 17 vekova, ali odražava sve krupne istorijske promene evro-azijskog kontinenta, pa i svetske, a često su odluke donošene na ovom mestu bile i uzrok tih promena. Grad je bio Drugi Rim, druga prestonica Rimskog carstva i potom prestonica Istočnog rimskog carstva, Romeje, tj. Vizantije. Kratko su ga zaposeli u XIII veku krstaši (Latinsko carstvo). Poslednji vizantijski car Konstantin XI Paleolog ubijen je prilikom pada Konstantinopolja 1453. Od tada je prestonica Osmanskog carstva. Sa padom ove carevine i formiranjem turske republike prestaje biti administrativni centar države ali mu se značaj i veličina ne smanjuju.

Naša šetnja polazi od istorijskog centra, trga **Sultanahmet**, koji je u rimsko doba bio Hipodrom, i čiju su tzv. kičmu (centralni uzdužni prostor) vladari dekorisali na simboličan način: car Teodosije I postavio je egipatski obelisk donet iz Aleksandrije (dok je njegov parnjak prenet u Rim – Lateranski obelisk), Zmijski stub – bronzani stub u obliku troglave zmije iz proročišta u Delfima doneo je car Konstantin (jedina sačuvana glava nalazi se u Arheološkom muzeju Istanbula), Kolos – stub oko kog su se okretali konji prilikom trka, i

Nemačka fontana, poklon nemačkog kralja Vilhelma II, iz 1898, eklektičnog stila koji spaja evropske i orijentalne elemente. Prolazimo pored istorijskih administrativnih zgrada Osmanskog carstva i okrećemo se ka **Plavoj džamiji** (Džamiji sultana Ahmeta I), jednom od znamenja grada. Podignuta je početkom XVII veku. Podigao ju je Sedefkar Mehmet aga, učenik mimare Sinana. Građena je po uzoru na Aja Sofiju, s velikom središnjom kupolom i četiri manje, i sličnih je dimenzija: 43 m visina, 73 m dužina, 65 m širina. Ima šest minareta poput džamije u Meki (pa je u svoje vreme bila izložena kritikama). Svod je od plavog mozaika, ali zbog restauracije, nismo mnogo videli od njene unutrašnje lepote. U blizini je grobnica sultana Ahmeta. Treba primetiti i da je sprovedena dobra organizacija ljudi, vernika i turista, koji poput reke teku kroz zdanje. Slikamo se kod fontane s **Aja Sofijom** u pozadini pre nego što uđemo u nekada najveću crkvu sveta, patrijaršijsku crkvu posvećenu svetoj Mudrosti. Podignuta je 325. s ciljem da se prestonica Rimskog carstva prebaci u ovaj kraj. Njene dimenzije su 56 m visina, 82 m dužina, 73 m širina. Podizanje ogromne kupole bilo je pitanje ozbiljnih graditeljskih i matematičkih proračuna, ali je Aja Sofija postala arhitektonski uzor mnogih potonjih crkava. Pola veka, 1204–1261. za vreme krstaškog Latinskog carstva, bila je u katedrala. Pošto je Mehmed II Osvajač srušio Vizantijsko carstvo, Aja Sofija je sačuvana kao simbol osvajanja. Pretvorena je u džamiju, što je značilo da u spoljnom izgledu dobija minaret (kasnije još tri), a izmenjena je i unutrašnjost. Vremenom, ojačani su joj zidovi i lukovi koji nose kupolu (intervencija mimare Sinana). Bila je džamija 482 godine. Od 1930. do 1935. bila je zatvorena radi restauracije, a onda je po naredbi Ataturka i odluci Vlade pretvorena u muzej. Godine 1985. UNESCO je Aja Sofiju proglasio svetskom kulturnom baštinom. Pa ipak, Vlada Taipa Erdogana potrla je prethodnu odluku i 10. jula 2020. formalno proglasila Aja Sofiju džamijom.

Put do džamije Sulejmanije, džamije sultana Sulejmana Veličanstvenog, vodi nas od Sultanahmeta, pored **Bazilike cisterne**, koja je zatvorena jer se restaurira. Inače, to je najveća, podzemna cisterna iz antičkog doba, zidana od mermera u vreme cara Justinijana I, od oko 9.800 m² za 80.000 m³ vode. Voda je u grad stizala akvaduktom (deo je i danas vidljiv u centru grada) sa udaljenosti od 19 km, sa područja koje se od Sulejmana Veličanstvenog zove Beogradska šuma.

Mi idemo kroz **Kapali čaršiju**, Veliku čaršiju, živ trgovački deo, jednako simbol grada kao što su i hramovi. Sastoji se od 60 sokaka i 5.000 prodavnica, kroz koje se dnevno mota od četvrt do pola miliona ljudi. Stari bazar je obnovljen 1894, posle stradanja u zemljotresu. Na današnjem bazaru ima mnogo kineske robe, i ima svega, od suvenirskih radnji do kućnih potrepština. Čaršijski sokaci se smenjuju – u jednom delu u dućanima se prodaje samo tekstil, u drugom samo lampe...

Do **Sulejmanije** se stiže strmim sokakom, ali je zato njena pozicija jedna od najlepših u gradu. Podignuta je polovinom XVI veka, po želji sultana i skladnoj zamisli i realizaciji arhitekta Sinana. U njenu izgradnju utrošeno je 3.200 kg zlata a učestvovalo je 3.500 radnika. Njeno drugo ime je „nikad neće biti srušena“. Ravan travnati plato s velikim raskošnim stablima ograđen je kamenim zidom, preko koga se pruža pogled na Halič (Zlatni rog) i Bosfor.

Deo grupe odatle se vraća u hotel, a deo nastavlja da krstari gradom. Spušta se do **Misir čaršije** (Egipatske čaršije) sa začinama, izgrađene 1660, posle jednog velikog požara koji je trajao dva dana. I danas se tu prodaju začini i slatkiši, u 85 dućana. Misir čaršijom izlazimo na Bosfor i pešice prelazimo **Galatin most** (Galata köprüsü), koji spaja dva evropska dela grada, Karaköy i Bejolu jer se pruža preko Zlatnog roga. Most ima dva nivoa, a s ozbirom da popodne sunce još uvek prži, odabrali smo donju stazu koja vodi uz restorane. Svaki ima

svoje animatore koji nas s menijem u rukama pozivaju i vrlo često nude ono što je turska retkost, pivo i vino. Onda se uz suvenirnice, kaldrmisanim sokačedom, penjemo ka **kuli Galata**. Ona je još jedno od znamenja grada, posebno što se s nje pruža pogled na sve strane, a ljudi uživaju i u samom penjanju srednjovekovnim stubištem. Kula, podignuta 1348, bila je deo srednjovekovnog utvrđenja Republike Đenove koja je imala svoju koloniju u Konstantinopolju, 1273–1453. Služila je za kontrolu ulaska u grad. Od kule nastavljamo dalje na sever, prolazeći pored jevrejske sinagoge i pravoslavne grčke crkve, stižemo širokom trgovačkom **avenijom Istiklal** (nezavisnost), koja i jeste pešačka zona i nije, jer tramvajskim šinama svega jedan tramvaj cirkuliše gore-dole. Na njega se kače nestašni momci. Avenija je simbol Bejolua (grčko ime ovog dela grada je Pera), građena u XIX i ranom XX veku, evropejskog duha. Okolo je mnogo ljupkih kafea i restorana. Ulica je duga 1,4 km i završava se na skveru **Taksim**. Veliki užurbani trg i za pešake i za automobile zna da bude zamoran. Nekad je tu bio kameni rezervoar iz kog se voda distribuirala u različite delove grada. Taksim je poznat i kao mesto demonstracija, od 1969. na ovamo. Naša pešačka tura nastavila se **avenijom Džumhurijet** (republika, *turski*) do TC Dževahir. Za ulazak u tržni centar neophodno je imati sertifikat o vakcinaciji/preležanom covidu-19/negativan test, a provera se brzo odvija na kapiji.

Metroom se vraćamo u centar. **Istanbulski metro** ima osam linija i još pet u izgradnji. Iako je prva linija, tzv. Tünel, izgrađena još 1875, što je drugi najstariji metro na svetu (posle londonskog) planovi za metro nisu bili realizovani sve do 1989. Linijom M2 stižemo začas od stanice Šišli do stanice Veznedžiler. Od Veznedžilera na putu je mnogo zanimljivih kulturno-istorijskih mesta, a izdvojiću samo **Konstantinov stub** od porfira, najstariji Konstantinov spomenik u gradu, podignut prilikom osnivanja, na mestu Foruma (gde je danas Velika čaršija). Statua Konstantina vekovima ne postoji, a krst koju ju zamenio, uklonjen je s dolaskom Turaka. Ipak, narušen vatrom, obezbeđen čeličnim držačima, stub opstaje.

31. jul

Poslednji nam je dan u Istanbulu i poslednji u Turskoj, pa smo se razmislili na razne strane: vožnja brodićem po Bosforu, kupovina, a ja sam se opredelila za obilazak carskog kompleksa pretvorenog u muzej – **Topkapi saraj**. U sklopu je nekadašnja crkva a danas muzej i koncertna dvorana **Aja Irini**, prva crkva podignuta u Konstantinopolju a na mestu antičkog hrama. Bila je patrijaršijska crkva pre Aja Sofije. Bila je oslikana freskama i mozaicima stradalim u ikonoklastičkim borbama, pa ima iscrtan svega jedan veliki krst u apsidi. I ova građevina se renovira, a bila je znamenita zbog svoje odlične akustike. Kao i Sulemanija, i druga rana svetišta. Do duha se stiže preko sluha. Ceo prostor je ujedno veliki park okružen vodama Zlatnog roga, Bosfora i Mramornog mora. Tu su veziri i ministri divanili, tu je sultan dočekivao zvanice iz cele carevine a i strane delegacije, tu su donošene glavne odluke koje su menjale smer u mnogim istorijskim trenucima, a i sudbina naših prostora zavisila je od njih. Tu je sultanov harem. U dvorskom kompleksu su radili i živeli mnogi, od lekara do muzičara. Tu su se učili odabrani janičari. U džamiji traje molitva (neprekidno?), dok reka posetilaca klizi kroz džamiju i malu galeriju s maketom Meke i relikvijama vezanim za život proroka Muhameda.

Pred polazak, častimo se turskim kolačima baklavama sa sladoledom i neobičnim kremastim rolatom kazandibi, poslasticom iz carske kuhinje. Ispostaviće se da je nežni kolač napravljen od piletine.

U 18 h polazimo iz Istanbula za Beograd. Osim dvosatne peripetije na izlasku iz Turske (ispostavilo se da se tablice minibusa i prikolice ne poklapaju na papiru), povratak kući je jednostavan. Krug putovanja zatvorili smo u nedelju, **1. avgusta**.
Hvala svim saputnicima.

Dnevnik vodila Jelena Kovačević